

REGILAULU EPITEEDI ANALÜÜSI VÕIMALUSI

Tiiu Roll

Sõna "epiteet" kasutatakse kolmes tähenduses.

- 1) Epiteet kui termin tähistab üht kujundiloomise võtet (stiilivõtet). See on teoreetiline, n.ö. töösõna.
- 2) Epiteet on kujund, s.t. eelõeldu realiseerumist (kunstilises) tekstis või kõnes. Selles tähenduses tuleb epiteedist kõnelemisel arvestada nii täiendsõna, põhisõna kui ka konteksti, sest just need kolm komponenti moodustavad terviku, mis avavad kujundi tähenduse igal konkreetsel ja seega kordumatul juhul. Konteksti arvestamata jätmisel oleks täiendsõnast epiteet tõesti ainult sõna ja mitte kujund.
- 3) Eeldusel, et arvestame täiend- ja põhisõna ning konteksti nimetame "epiteediks" vaid täiendsõna. Sellest lähtuvalt avatakse ka epiteedi mõiste: epiteet on põhisõnast saadava kujutluse täpsem määratlemine (veli - hella velle); epiteet annab kõnesolevale objektile kas olemuslikuks peetava tunnuse (valge lumi) või hetkel tähtsa omaduse (suur härg), kusjuures epiteet ei muuda põhisõna mõistelist tähendust (pikanäpumees - hoolimata omadussõnalisest täiendosast on see iseseisev mõiste, tähendades "varast").

Epiteet on lühike ja esmane, ent kõnekas stiilikujund. Millega täpselt "kõneleb" epiteet, seda on küllalt palju. Järgnevalt peatume mõnel momendil, mis seondub regilaulu epiteedi analüüsiga/★/:

- 1) epiteedi arengu ajalised kihistused,
- 2) epiteedi funktsioon ja sellest tulenevad epiteedi liigid.

Vaatleme neid momente lähemalt. Epiteedis peegeldub lauliku ilumeel, tema arusaamad ja elamused ümbritsevast ning sellest joutuvalt ka suhtumine kujutatavasse objekti. Kõik eelõeldu on aga ajas muutuv nagu laulik lõpuks isegi, ja seetõttu võime epiteedist otsida stiili ajalisi kihistusi. Tõsi, stiili arengulugu on peidus kõigis kujundis, ent nende struktuur on mõnevõrra keerulisem (metafoor) või esinevad need kombineeritult (korduskujundid), mistõttu epiteet osutub küllalt tänuväärseks peegliks stiili uurimisel. Kujunditeoorias on üheks üldisemaks epiteedi liigituse aluseks nimelt epiteedi areng ajas: kinnisepiteedid kui algsed, objekti tüüpiliselt iseloomustavad lisandsõnad; ja hilisemad, ühe autori ainulaadsust iseloomustavad individuaalsed epiteedid. Epiteedi arengus peegeldub ühiskonna, inimese ja sealhulgas ka poeetilise mõtlemise areng, mis ju tõepoolest

liigub individuaalsuse suunas.

Eesti regilaul kuulub kollektiivse loomingu perioodi ja seetõttu individuaalsus kui ühe autori isikupära regilaulu epiteeti oluliselt ei iseloomusta. Aga see ei tähenda, et kõik regilaulu epiteetid oleksid tüüpilised e. kinnisepiteetid. Seda kahel põhjusel:

1) epiteetide kinnistumine põhisõna juurde ei ole seotud ainuüksi epiteedi ajaloo, vaid ka traditsiooni eripäraga (näit. on eesti regilaulu lüüriline alatoon sedavõrd keskne, et sellele on allutatud ka epiteet, täpsemalt, see muudab epiteedi sõltuvamaks konteksti meeoludest),

2) ka kollektiivses loomingus on epiteet arenev, sealhulgas püütakse esitada "värskemaid" või hetke iseloomustavaid lisandsõnu, mida võiks nimetada (objekti) individualiseerivateks epiteetideks. Tegemist on seega lauluprotsessiga, milles stiili areng individuaalsuse suunas on märgatav. Varieerub laul tervikuna, varieeruvad üksikosad, ka steretüüpsete väljendite leksikaalne ümbrus on pidevalt uus, mis kontekstina pisutki mõjutab muidu püsiva ja tuntud sõna(paari) kujunditähendust.

Eesti regilaulu stiili ja sealhulgas epiteedi eripära määrab ära see, et eesti laulumaterjal on üles kirjutatud peamiselt 19. saj. lõpul ja 20. saj. alguses. S.o. regilaulutraditsiooni ühelt poolt viimistletumal, teisalt aga traditsiooni lõpetaval ajajärgul. Seega ei saa me jälgida epiteetide regilauludesse tuleku järge (sajanditega kujunenud loomingus). Küll aga näeme epiteetide erinevate kihistuste koosinemist luule ühes, viimases staadiumis. Seega, uurimise eesmärk on asetatav epiteedi kasutuse mitmekihilisuse ja keerukuse selgitamiseks (kusuures epiteetide areng ei ole seotud mitte ainult ajaga, vaid ka ajast sõltumatult kujundi keerustumisega). Selleks on vaja jälgida epiteedi funktsiooni. Meenutagem, et epiteedi kui kujundi tõlgendamisel tuleb arvestada kolme komponenti: epiteetsõna, põhisõna ja konteksti. Epiteedi (epiteetsõna) funktsiooni kujundis saab käsitada, arvestades teatavaid kriteeriume — otsustamisel kujuneb määravaks see, mis on kujundi semantika seisukohalt keskne epiteetsõna valikul ja interpreteerimisel.

1. EPITEEDIST SÕNAS SISALDUV OMADUS. Kui kujundi semantika koondub epiteeti, on omadus sõnavalikus tähtsaim. Näiteks on omadus keskne värssides, milles kiidetakse pruudi veimevakka selles olenevate esemete kiitmise kaudu.

ilusad sinised lõngad,

ilusad punased lõngad.

Omadus, mis sisaldub lisandsõnas, ei anna "võtit" kujundi tähenduse mõistmiseks, kui epiteet on illustratiivse iseloomuga:

igal vennel viisi kirvest,

igal kirvel kirjud varred.

2. EPITEETSÕNA KÕLA. Regilaulu üks olemuslikke tunnuseid on alliteratsioon, mistõttu on ootuspärane, et epiteedi valikus on oma koht sõna kõlal. Mõnelgi juhul on alliteratsioonist lähtuva epiteedi ja põhisõna koosmõju üllatav:

kõnnin teeda tipulista
või koguni aalooiline:

[hanede murdjaks on
kotkas, kurja lindu]
tihane, igitigeda.

Tihane saab hanede murdjaks tänu analoogiale (kotkas, tihane — linnud) ja “kurjale” sobivale sünonüümile “tige”, mis kutsub esile allitereeruva sõna.

3. EPITEETSÕNAGA ANTAVA HINNANGU OLEMUS. Epiteetsõna ülesandeks võib olla tüüpilise hinnangu esitamine, näiteks kinnisepiteediga sõnapaaris “hella ema”. Tüüpiline hinnang ei taotle kooskõla hetkel kujutatavaga ning võib seetõttu minna vastuollu kontekstiga (laulutüüdis “Mareta neidu” nimetab laps, kelle ema on hüljanud, “hellaks emaks” ju seda, kes on ta maha salanud).

Hinnang on kujundi semantikas keskne, kui see individualiseerib hetkel objekti:

küll on mehi meie vallas
ilusaida, heledaida,
punaseida, priske'eida.

Epiteediks olev sõna üksi ei ole määrav. Põhjus on selles, et kõige tavalisemad kinnisepiteedid kannavad endas kontekstist tulenevat varjundit. Näit. “noori neidu” kui tegelase nimetamine on neutraalne, mõjub tautoloogiliselt rõhuasetusega “neiul”. Pöördumise stiil aga mõjutab epiteeti. Epiteet muutub aktiivseks, tuues rõhuasetuse omadusele, mis toodud näites on meelitatav, loob emotsionaalselt sobiva kontakti kõnetatavaga.

4. PILTLIKKUS epiteedis võib olla suunatud visuaalse kujutluspildi loomisele (meie koplis kähar kuuske). Sage on selliste epiteetide kasutus loomade kirjeldustes (mul oli mullu musta härga). Omadus kujundi semantikas ei ole keskne, selle funktsioon on silme ette tuua tegelaskuju või objekti.

Selle kõrval on kasutatav metafoorne piltlikkus, kus epiteeti koondub mitu erinevat omadust:

pulmas on naised punased,
varrujoodus valge'emad.

“Punased naised” on ühtlasi terved, pidulikud, rõõmsad, “valged” varrus aga puhtad ja koduhoidvad emandad. Lisaks on neis värvides ka sündimusele (pulmad, varrud) vastav meeoleolu.

Piltlikkust sisalduvad epiteedid on valdavalt värvinimetused, on ju värv kõige erksamalt ja ehk ka ühesemalt tajutav ("suur" või "väike" on tunduvalt suhtelisemad mõisted kui "punane" või "must"). Kui võrrelda värvielamusi (värvid inimeste, loomade ja värvid esemete ning looduse kirjeldustes), siis näeme värviepiteetide kasutusseoste mitmekesisust. Inimene kirjeldustes on värvid peamiselt metafoorsed. Esemete puhul võib värvisõna märkida üldistust nimelt värvusest ("valged käiksed", "pärg punane"). Üldistusaste võib aga olla sügavam, kui eseme kirjelduse kaudu iseloomustatakse eseme omanikku (veli, kellele kuuluvad hõbedased tööriistad, on eriline või luuleline). Loomade kirjelduses taotleb värviepiteet tõeillusisooni (musta härگا), looduspiltides aga hetke erilisust. Siitki järeldub eeltoodud väide, et epiteet on mõistetav vaid koos põhimõiste ja kontekstiga, sest mida tähendaks "punane": kes on "punane" laulja, milline on "punane hobune", mida tähendavad "punased" ja "sinised lõngad", kas need võiksid regilaulus olla ka teist värvi; millal on meri "punane", kas päikeseloojangul või meenutab see merre uppunuid?

Jälgides nelja esitatud momenti (omadus, kõla, hinnang, piltlikkus) epiteetsõna kasutuses, saame kujundi funktsioonist lähtuvad epiteedi liigid. Need on emotsionaalsed ja loogilised epiteedid. Tõsi, ükski epiteet ei ole puhtemotsionaalne või puhtloogiline, rääkida saab epiteedi kalduvusest olla emotsionaalne või loogiline.

EPITEEDI LIIGID	EMOTSIONAALSED	LOOGILISED
EPITEEDI kasutuses		
on KESKNE	kõla tüüpiline hinnang visuaalne piltlikkus	omadus hetkehinnang
	metafoorne piltlikkus	

EPITEEDI ALALIIGID		
lähtuvalt sellest,	KAUNISTAVAD	MÄÄRATLEVAD
mis osutub epiteedi kasutuses	KIRJELDAVAD	OBJEKTI INDIVIDUALISEERIVAD
	TAUTOLOOGILISED	
	KINNISEPITEEDID	
	METAFOORSED EPITEEDID	

Eeltoodud skeemis on metafoorsel epiteedil iseäralik koht. Metafoorne epiteet on ühelt poolt määratlev (epiteetsõnasse koonduvad omadused on kujundi seisukohalt kesksed), need individualiseerivad põhisõnaga antud objekti. Ja samas on metafoorne epiteet esitatud

intensiivselt-emotsionaalselt. Metafoorne epiteet kuulub epiteeti ja metafoori, s.o. kõnekujundite piirialale. Osa uurijaid käsitleb seda kui metafoori (M.Žirmunski, V.Jerjomina). Otsest vajadust selleks aga ei ole, sest piirinäitusena on metafoorne epiteet iseloomustatav mõlemast aspektist.

Järgides epiteedi funktsiooni, ei ole epiteet ainult sõna, millel on oma kõla ja tähendusvarjund, vaid epiteet hakkab "kõnelema" kui vahendatud tegelikkus. Ja see ongi epiteedi analüüsis olemuslikult tähtis, kui küsida, milleks üldse on epiteet olemas.

MÄRKUS

★ Esitatu on täiendavaks selgituseks epiteedi analüüsile ulatuslikumas töös "Epiteet eesti regivärsilises rahvalaulus". Väitekirjanduse kandidaadi kraadi taotlemiseks. Tartu 1990. Käsikiri Eesti TA Teadusraamatukogus, TÜ Teadusraamatukogus.